

Koningin Juliana en Prins Bernhard bij de opening van Centrum '45 in 1973.

ARQ Centrum'45 en de emancipatie van het psychotrauma

Van verdringing van het oorlogsleed tot de oprichting van Stichting Centrum '45 in 1973 en de emancipatie van het psychotrauma: Dirk Wepster, gepensioneerd klinisch psycholoog/psychotherapeut bij ARQ Centrum'45, vertelt.

Toen mij gevraagd werd iets te vertellen over de geschiedenis van Centrum '45 en hoe na de oprichting in 1973 de context van oorlog in de behandeling vorm gekregen had, gloeide ik op.

Na 1945 bleek het heel moeizaam om begrip te vormen voor wat zich tijdens de oorlog had afgespeeld. De fabrieksmatige moord op de Europese Joodse bevolking, verzetsdeelnemers, homoseksuelen, en Sinti en Roma, die ook nog eens in ongehoorde precisie bureaucratisch voorbereid was, is natuurlijk ook niet te begrijpen. Ik kan niet overbrengen hoe zwaarbeladen de grauwsluijer van de oorlog was die er in de naoorlogse jaren over Europa hing. Het drong maar langzaam door.

De teruggekeerde kampoverlevenden, en al helemaal diegenen die uit Nederlands-Indië kwamen, konden niet rekenen op een warmhartige ontvangst. Die tijd stond in het teken van de wederopbouw en men zag zich genoodzaakt de tegenstellingen die er waren tussen terugkeerden en alle anderen te bedekken en vooral door te gaan en niet om te kijken.

De verdringing van het oorlogsleed

Vanaf het einde van de oorlog, in 1945, kwam Jan Bastiaans, psychoanalyticus, in contact met voormalige

leden van het verzet, die zich met lichamelijke en psychische moeilijkheden meldden in het Wilhelmina Gasthuis in Amsterdam. Rond 1956 publiceerde Bastiaans een zeer gewaardeerd proefschrift over de psychosomatische gevolgen van onderdrukking en verzet en introduceerde de term KZ-syndroom ofwel het concentratiekampsyndroom. In deze tijd werd ook het Nederlands Auschwitz Comité opgericht. De verdringing van het oorlogsleed gaf spanning en induceerde veel angst. Er werd gevreesd voor een nieuwe oorlog en reactief op deze angst kwam het 'Nooit meer Auschwitz' in ieders gedachte.

Er werd gevreesd voor een nieuwe oorlog en reactief op deze angst kwam het 'Nooit meer Auschwitz' in ieders gedachte

De getuigenissen van Holocaustoverlevenden tijdens het Eichmann proces in Israël in 1962, bracht in de wereld emotie en ontzetting teweeg. In de Nederlandse pers deden Harry Mulisch en Hannah Arendt verslag. Arendt offerde de gedachte dat Eichmann de banaliteit van het kwaad vertegenwoordigde. Het kwaad zou volgens haar in elk mens huizen. Voor de rechtgeaarde moralist (en



Bron: Goos van der Veen/HH

Professor Jan Bastiaans

die waren er veel in die dagen) was dit een verwarrende gedachte en een gruwel. Het zou dus zo maar nog een keer kunnen gebeuren.

De tv-uitzendingen over de bezetting van Nederland door NIOD-directeur Loe de Jong waren spraakmakend. Het boek *De Ondergang*, over de vervolging van de Joden in Nederland, van historicus Jacques Presser, liet een grote indruk achter. Deze ontwikkelingen lieten zien dat in Nederland een diepe herinnering leefde aan 1940-1945. In de jaren zestig, met het ontstaan van Provo, de seksuele revolutie en de bezetting van het Maagdenhuis, ontstond er een klimaat waar medezeggenschap, democratisering en emancipatie van allerlei groepen en problematieken sterk gedijden.

Geestelijke gezondheidszorg in Nederland

Deze genoemde emanciperende krachten lieten zich in de geestelijke gezondheidszorg in het Westen in het algemeen zien in de beweging van de anti-psychiatrie. Bekend werd Ronald Laign die het isolement van de gehospitaliseerde psychiatrische patiënten doorbrak en de beweging rond Thomas Szasz die met zijn boek *Geestesziekte als mythe* de schaamte rond psychische problemen deed verminderen. In Nederland emancipeerde de psychiatrie zich o.a. bij monde van Jan Foudraine met zijn boek *Wie is van hout*. De anti-autoritaire ideologie verspreidde zich in de eerste jaren van de jaren zeventig snel: men was na de Tweede Wereldoorlog, in reactie op fascisme, wars van elke totalitaire en autoritaire macht.

Dirk Wepster

Gepensioneerd klinisch psycholoog/
psychotherapeut bij ARQ Centrum'45.



Carel Muller, hoofd van een psychiatrische afdeling voor verstandelijk gehandicapten, verwoordde deze visie als volgt: '[...]de patiënten, nu cliënten genoemd, moesten gezien worden als volwaardige mensen die juist door hun eerlijkheid en oorspronkelijkheid veel te bieden hadden aan de "vervreemde" moderne mens.'

Destijds vierde het idee van maakbaarheid hoogtij in de psychiatrie: *nurture* overheerste *nature*. In de Westerse en geleidelijk meer linkse maatschappijen als in Nederland destijds, was men voorbij de angst voor erfelijke gede-termineerdheid. Onderzoek naar erfelijkheid van bijvoorbeeld criminaliteit werd gelijkgesteld aan fascisme. Zelfbevrijding en de persoonlijke verantwoordelijkheid voor een authentiek bestaan, ontdaan van conformisme, was de mode geworden. De tijdgeest ademde non-conformisme, emancipatiedrang en bevrijdingsideologie.

Het ontstaan van Stichting Centrum '45

In deze tijdgeest kwam de kwestie rond de vrijlating van de Drie van Breda, drie tot levenslang veroordeelde oorlogsmisdadigers, in het nieuws. Toenmalig Minister van Justitie Dries van Agt stond een humane houding voor en wenste de levenslanggestrafte oorlogsmisdadigers te laten gaan en niet levenslang vast te houden. In de samenleving barstte een discussie los die nog steeds bekend staat als dé aanleiding van het doorbreken van de *conspiracy of silence*, die tot dan toe kenmerkend was voor de naoorlogse persoonlijke situatie rond oorlogsgetroffenen. Groepen oorlogsgetroffenen, uit verschillende kringen rond verzet en de Joodse gemeenschap, emancipeerden zich gezamenlijk als 'getraumatiseerden'. Het was een ongekende uitbarsting en bundeling van woede en ontzetting over zoveel vergevingsgezindheid en kennelijk onbegrip van wat er in de oorlog gebeurd was.

In dit klimaat werd besloten dat er naast materiële voorzieningen in de vorm van oorlogspensioenen, ook immateriële hulp beschikbaar moest worden gesteld, in de vorm van wat Stichting Centrum '45 zou worden. Psychische problemen dienden niet langer meer gemedicaliseerd en als ziektesymptomen gezien te worden, maar begrepen te worden als normale reacties op extreme omstandigheden. Jaap Le Poole, voormalig verzetsman

met een afkeer van autoritaire mensen, en toenmalig lid van het bestuur, zorgde er met name voor dat het centrum, waarvoor hij zelf de naam 'Centrum '45' aandroeg, als dagziekenhuis zou worden opengesteld. Vrijheidsbeperkende opnames zoals destijds gebruikelijk in een psychiatrische instelling moesten voorkomen worden. De mythe van geestesziekten diende los te komen van de problemen van oorlogsgetroffenen. Men verdiende een instituut waar de psychotraumata als gevolgen van *man-made-disaster* werd erkend.

Behandelideologie

Vanwege zijn eigen ervaring in concentratiekamp Sachsenhausen wist Wim Meijering, de eerste directeur van Centrum '45, wat internering inhield. Sachsenhausen was een kamp voor politieke gevangenen in Duitsland, waar 200.000 gevangenen huisden en 50.000 doden vielen. Hij had daar dus veel gezien. Meijering instrueerde zijn staf bij Centrum '45 om met medemenselijkheid en liefde de behandelingen in te gaan. Hij was ervan overtuigd dat het isolement waarin ook veel oud kampgevangenen zich bevonden, daarmee doorbroken kon worden. Groepsbijeenkomsten waren in die tijd veel voorkomend. Sensitiviteit maar ook reflectie over menselijke interactie zou vooral kunnen worden bereikt in groepsbijeenkomsten met lotgenoten.

Lotgenootschap was en is tot op de dag van vandaag de kern gebleven van de gedachte achter de behandeling

Hoewel Bastiaans in Nederland gezien wordt als de 'geestelijke vader van het kampsyndroom', en hij Centrum '45 als zijn geesteskind was gaan beschouwen kreeg hij forse tegenwind bij zijn ambitie om naast hoogleraar psychiatrie ook de richting van het nieuwe instituutbeleid te gaan bepalen. Bastiaans wilde de kampoverlevenden uit hun gevangenis bevrijden met hulp van zijn LSD-therapie. Bij Centrum '45 daarentegen verliep het verkrijgen van 'vrijheid' uit die gevangenis meer in de geest van Le Poole en Meijering in de eerder genoemde tijdgeest van democratisering en gelijkheidsstreven, via dialoog en zelfbevrijding middels lotgenootschap. Op het plakkaat bij de opening in 1973 waarop de doelstelling werd geformuleerd, nu bij de ingang van Centrum '45 te vinden, staat geen enkele verwijzing meer naar de psychiatrie of Bastiaans. Een ambulante vorm van behandeling, waarbij patiënten één of meer keren per week op het Centrum kwamen, was efficiënter. Een centrum voor psychotrauma los van de psychiatrie.



Beeld door cliënten geschonken bij het vijfjarig bestaan van Centrum '45.

Bij de viering van het vijfjarig bestaan van Centrum '45, markeerden cliënten middels een cadeau hun opvatting over hun bestaanstoestand met een beeld dat het wezen van de gehavende oorlogsgetroffene vertegenwoordigde, met gaten in zijn lichaam. De tekst op de bijbehorende plaquette benadrukte het belang van verzoening met jezelf: 'Kipur-zelferkenning', d.w.z. aan jezelf erkennen dat je gehavend was geraakt, met de stimulerende steun van lotgenoten die in zichzelf dezelfde gaten in hun bestaan aanwezig wisten. Lotgenootschap was en is tot op de dag van vandaag de kern gebleven van de gedachte achter de behandeling. Men koesterde zich veilig in het klimaat van Centrum '45. Wat in Oegstgeest verteld werd, bleef in Oegstgeest.

Tot slot kan gezegd worden dat er door deze ervaringen, van een afstand beschouwd, eindelijk normalere verbanden zijn gesmeed tussen geschiedenis en psychologie, waar lang volstrekt geen vanzelfsprekend verband bestond. Vanuit een relatief isolement in de eerste jaren is er na lange tijd toch op institutioneel niveau tussen ARQ Centrum'45 en het NIOD, een verband ontstaan. Ook een verband met wetenschap in het algemeen, middels hoogleraren psychotraumatologie verbonden aan ARQ Centrum'45. De bestuurders hebben bereikt dat er bruggen geslagen zijn tussen ontstane fragmentatie in maatschappij en wetenschap en dat de emancipatie van het psychotrauma voltooid werd.

INFORMATIE

Dit artikel is een verkorte versie van de lezing die Dirk Wepster in november 2018 hield bij ARQ Centrum'45 in het kader van deskundigheidsbevordering van het interne Expertiseteam WO-II. De volledige tekst is op te vragen bij de redactie van Impact Magazine.